

TO‘GARAK MASHG‘ULOTLARINING TASHKILY TUZILISH XUSUSIYATLARI VA MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI

Inomova Zilola Orif qizi,
Musiqqa ta’limi va san’at

yo’nalishi 1-kurs magistri

Fayzullaev Ermat Majidovich,

Ilmiy rahbar, JDPI “Musiqiy ta’lim”
kafedrası dotsenti v/b, p.f.n

Annotatsiya: Ushbu maqola mazmunida uzluksiz ta’lim tizimining turli bosqichlarida faoliyat yuritayotgan ta’lim muassasalari musiqiy to‘garak mashg‘ulotlarida amaliy bilimlarni berish borasidagi tajribalarni o‘rganishga e’tibor qaratildi. Badiiy havaskorlik to‘garak mashg‘ulotlarining o‘ziga xos jihatlari yuzasidan tahliliy mulohazalar bildirildi.

Kalitli so‘zlar: musiqqa, musiqiy tarbiya, to‘garak, ansambl, orkestr, xor, yakka cholg‘u, raqs, lapar, yalla, terma, maqom, badiiy havaskorlik.

Sinfdan tashqari musiqiy tarbiyaning asosiy maqsadi, o‘quvchilarni, iloji boricha, ko‘proq ommaviy va to‘garak ishlariga jalb etib, ularni dunyoqarashini har tomonlama rivojlantirish, badiiy didini o‘stirish, tabiatga, Ona vatanga bo‘lgan mehr-muhabbatini oshirishdir. Mazkur maqsadni amalga oshirishda maktablarda musiqqa darslaridan tashqari, ommaviy va to‘garak ishlari olib boriladi. Sinfdan tashqari musiqqa tarbiyasini ikkita shakli mavjud:

1. Musiqqa tarbiyasining ommaviy shakli
2. Musiqqa tarbiyasining to‘garak shakli

Sinfdan tashqari musiqqa tarbiyasining ommaviy shaklida bolalarni musiqiy o‘quvini tekshiruvdan o‘tkazmay, yalpi tarzda jalb etishni taqozo etadi. Bularga, qo‘shiq bayramlari, “Musiqqa haftaligi”, “O‘zbekiston vatanim manim”, “Ilhom chashmalari” ko‘rik-tanlovlaridan; ijodiy uchrashuvlar, teatr va konsertlarga sayohat, “Alifbe” bayramlariga, shoir va bastakorlar bilan uchrashuvlar kiradi. Ammo, bularning har biriga bolalarni yoshi, qiziqishiga qarab, oldindan tayyorlab borilishi kerak. Bu tadbirlarni har birini yuksak badiiy did bilan tashkil etib, amalga oshirish, chinakam badiiy-musiqiy bayram ruhini kasb etish lozim.

Musiqqa o‘qituvchisining ommaviy ishlar rejasi, maktab ma’muriyati tomonidan tasdiqlangan bo‘lishi lozim. Ommaviy, musiqiy ishlar rejasi, musiqqa o‘qituvchisi va maktab tarbiyaviy va ma’naviy ishlar mudiri, maktab yetakchisi bilan hamkorlikda, o‘quvchilarning yoshiga, qiziqishiga, bayramlar, uchrashuvlar, tadbirlarini hisobga olgan holda tuziladi. Bunda o‘quvchilarning musiqiy o‘quvi, qobiliyati hisobga olinadi. Ommaviy musiqqa mashg‘ulotlarining har biri, aniq ishlab chiqilgan reja, asosida amalga oshirilmog‘i lozim. Bunda har bir mashg‘ulot turiga qarab, uning asosiy maqsadi, xususiyati, repertuar mazmuni, maktab imkoniyatlari,

taklif etilgan mehmonlar hisobga olinib, o'quvchilarni jalb etiladi. To'garak ishlarini esa, ish rejasini musiqa o'qituvchisining o'zi, o'z xohishi va imkoniyatlariga qarab, mustaqil tarzda tuzadi. O'qituvchi to'garak ishlariga o'quvchilarni musiqiy qobiliyati, xohishi-istagi, qiziqishi, ovozigacha qarab tanlab oladi va turli xil to'garaklar tuzadi. Haftasiga 2-3 bor to'garakni guruhlarga bo'lib ishlaydi. To'garak ishlarining asosi musiqa darsidir. To'garak ishlariga qobiliyatli, qiziquvchan, musiqa darslarida aktiv qatnashadigan o'quvchilar tanlab olinadi. Darsda har bir bolaning layoqati, qiziqishi hisobga olinib, u yoki bu musiqa to'garagiga jalb etiladi. To'garak faoliyati aktivlashtiradigan narsa bu maktab sahnasidir. O'quvchilar tadbirlarda, qo'shiqlar, raqslar ijro etib, maktab jamoasi oldida e'tibor qozonib, nohiya, shahar, respublika ko'rik-tanlovlarida qatnashadilar. Bu ularni o'z mehnatidan zavqlanishi his tuyg'ularni Ona-Vatanga muhabbat, musiqa san'atiga hurmat, do'stlari orasida mehr-muhabbat tuyg'usini oshirib boradi. Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarda o'qituvchi o'z imkoniyatlariga qarab, turli to'garaklar tuzish mumkin:

1. Xor jamoalari.
2. VChA (vokal-cholg'u ansambllari).
- Z. Ashula va raqs ansambllari.
4. Vokal ansambllari.
5. Cholg'uchilar ansamblli (dutorchilar, rubobchilar, doirachilar).
- b. Raqs ansambli.
7. Orkestr (damli, xalq cholg'u asboblari orkestri).
8. Yakkaxon qo'shiqchilar.
9. Badiiy havaskorlik to'garaklari.

Maktabdan tashqari musiqaviy tarbiya shakliga bolalar musiqa maktablari, bolalar ijodiyot markazlari, o'quvchilar saroylari, bolalar teatrlari, muzeylar kiradi. Mazkur muassasalarga qatnashadigan bolalar ham o'qituvchi nazoratida bo'lib, maktab musiqa hayotiga ularning aktiv qatnashuvlarini ta'min etish lozim. Maktab hayotida musiqa o'qituvchisining o'rni beqiyosdir. Musiqa darslaridan tashqari, zamon talabiga mos ravishda tadbirlar tayyorlab, o'quvchilarda san'atga bo'lgan qiziqishni rivojlantirishi lozim.

Cholg'uchilik to'garaklari

O'zbek xalq musiqasi hamda milliy musiqamizni anglashdagi eng muhim vositalardan biri o'zbek cholg'ular bo'lib, "cholg'uchilik" to'garaklari ushbu vazifani bajarishda yoshlarni to'g'ri yo'naltiruvchi omillardan biri sanaladi.

Yakka cholg'u ijrochiligi to'garaklari musiqani o'rganishga intilayotgan bolalarga bilim olish imkoniyatini beradi. Maktab to'garagiga yoshi va musiqa tayyorgarligi saviyasidan qat'iy nazar, xohlagan bola kelishi mumkin va bu maktab musiqa hayotining barcha shakllarining samaradorligini ko'tarishiga ko'maklashadi.

Cholg'uchilik to'garaklari biror bir milliy cholg'uda ijro etish malakalarini shakllantirishga va mazkur cholg'u yordamida dastur tayyorlashga qaratilgan bo'ladi. Shuningdek, mashg'ulotlarda milliy cholg'ularning kelib chiqish tarixi, ijrochilik imkoniyatlari, tembr xususiyatlarini to'la-to'kis ochib berish, ular orqali milliy musiqamizning lad va ohanglari, usul xususiyatlarini to'g'ri idrok etishga o'rgatadi. Dastlab ijro cholg'usi haqida tushunchalar beriladi. So'ng boshqa sozlar - yakkaparvoz, jo'rparvoz, cholg'u ansambli va orkestr haqidagi ma'lumotlar berib boriladi. Shu tarzda milliy musiqiy janrlar: kasbiy va ommaviy janrlar haqida tushunchalar beriladi. Kasbiy ijodiyot namunalaridan - katta ashula, maqom, dostonchilik, ommaviy janrlardan - lapar, yalla, terma, allalar, yor-yorlar va bolalar qo'shiqlari ham amaliy ham nazariy jihatdan o'rgatilib boriladi. Cholg'uchilik to'garaklarida o'quvchilarni nafaqat cholg'u asbobida ijro etish, balki ularni ma'naviy, estetik, madaniy va jismoniy rivojlantirishga kuchli e'tibor qaratiladi.

Orkestr jamoalari

Afsuski, orkestr jamoalari moddiy va tashkiliy jihatdan qiyin ahvolda ekanligi sababli, maktab hayotida kamdan-kam hollarda tashkil etiladi. Orkestrda ishtirok etish bolalar va o'smirlar bo'sh vaqtini o'tkazilishining sermazmun shakllaridan biri bo'lib, ularda estetik va fuqarolik tuyg'ularini tarbiyalaydi. Maktablarda turli xil - simfonik, kamer, puflama, o'zbek xalq cholg'u asboblari orkestrlarini tashkil etilishi shaxsning ma'naviy shakllanishida muhim omil hisoblanadi.

Maqomchilar (milliy mumtoz musiqa) ansambli

Maqomchilar (milliy mumtoz musiqa) ansambli jonli va ta'sirli vositalarning boy majmuiga ega bo'lgan milliy san'atning eng muhim ko'rinishlaridan biridir. Yosh avlod vakillarining an'anaviy musiqa ansambllariga qatnashishlari millatning ruhiyati va ma'naviyatini shakllantirishga, xalq madaniyatining an'analari, uning bebaho qadriyatlarini o'rganishga yordam beradi. Maqomchilar ansambllari asl milliy an'analarni saqlab qolish va keyingi rivojlanishi uchun muhim zaxira bo'lishi mumkin.

Yakkaxonlik to'garagi

Yakkaxonlik to'garagi 1930-50-yillarda keng tarqalgan edi, keyingi yillarda esa ular alohida guruh sifatida jamoadan ajratilmaydi, chunki ularning asosiy vazifasi yakkaxon qo'shiqchilarni emas, balki xorda ashula boshlovchilarni tayyorlashdir. Odatda ular xor jamoalarda qo'shiq aytadilar va alohida mashg'ulot o'tkazadilar. Bolalarning yakka qo'shiqchiligi, anchadan beri, musiqashunos pedagoglarning diqqatini jalb etib kelmoqda va bu borada ikki xil fikr bor. Birinchi yo'nalish tarafdorlari, bolalarning qo'shiq aytishi tabiiy hodisa deb hisoblaydilar. Ammo, ularning fikricha, bolalarda ovoz apparati hali to'laligicha shakllanmagan bo'lsa-da, ularni qo'shiq aytishga o'rgatish mumkin emas. Ovoz apparatining dastlabki ko'nikmalari o'zgargandan so'ng keraksiz bo'lib qoladi. Boshqa yo'nalish

vakillari esa - balogʻat yoshida bolalar ovozi oʻzgaradi (mutatsiya), degan fikrga qoʻshilgan holda, baribir bolalik chogʻida mashgʻulot oʻtkazish maqsadga muvofiq deb hisoblaydilar. Ularning taʼkidlashicha, qoʻshiqchilik faoliyati nafaqat ovoz apparati, balki kuylovchining ongiga ham bogʻliqdir, chunki qoʻshiqchilik malakalari xalqumda emas, balki miyada shakllanadi. Bu hol esa ovoz oʻzgargandan keyin ham oʻz taʼsirini oʻtkazadi. Bu nuqtai nazar tarafdorlari keyingi yillarda koʻpayib bormoqda.

Jamoa shaklida oʻtiladigan toʻgaraklar

Toʻgarak mashgʻulotlariga yakka tarzda yondashish bilan birga jamoa shaklida mashgʻulotlar oʻtkazish ham keng qoʻllanilmoqda. Jumladan, cholgʻu ansambllari, folklor, raqs, xor jamoalari shular jumlasidandir. Hozirgi kunda musiqiy toʻgaraklarda “Doirachilar”, “Dutorchilar”, “Rubobchilar”, “Raqs”, “Xor” va boshqa turdagi jamoaviy toʻgarak turli oʻz ish faoliyatini olib bormoqda.

Maktabdan tashqari toʻgaraklardagi jamoa tarzida tashkil etilgan toʻgaraklardagi bolalar soni 15-20 tadan, boshqa turdagi toʻgaraklarda birinchi yili oʻntadan, ikkinchi yili sakkiztadan kam boʻlmasligi nazarda tutiladi.

Toʻgarak mashgʻulotlari uchun birinchi oʻquv yili 4 akademik soat ajratilsa, ikkinchi va keyingi yillar haftasiga 6 akademik soatdan ajratiladi.

Umumtaʼlim maktablarida oʻzbek xalq cholgʻulari orkestri va rubobchilar ansamblini tashkil etishda eng avvalo, oʻquvchilarning rubob cholgʻusini oʻrganishga boʻlgan qiziqish va istaklari va maktabning (maktab maʼmuriyati va yetarli jihozlar, oʻquv mashgʻulotlari uchun yetarli shart-sharoitlar mavjudligi) va shundan soʻng musiqa oʻqituvchisining yoki boʻlmasa maxsus taklif qilinadigan rahbar mutaxassisning imkoniyatlari hisobga olinadi.

Rubobchilar ansambliga qatnashuvchi bolalar avvalo, yaxshi eshitish qobiliyati, ritmni yaxshi his qilish, xotirasi yaxshi, rubob cholgʻusini oʻrganishga havasi kuchli, jismoniy jihatdan ham talablarga javob beradigan boʻlishlariga eʼtibor qaratiladi. Agar havaskor rubob sozida maʼlum bir darajada chalish malakasiga (oʻzi mustaqil oʻrgangan) ega boʻlsa, yoki hali qoʻliga rubob ushlamagan boʻlsa bu holda ham oʻqituvchi – rahbar ularni imkoniyatlarini hisobga olishi va mashgʻulotlar jarayonini shunga muvofiq rejalashtirishi kerak boʻladi. Bundan tashqari dastaga qabul qilishda oʻquvchilarning musiqiy – nazariy savodxonligi, nota oʻqish malakasi, kuylash iqtidori kabilar ham muhim, eʼtiborga olinishi lozim boʻlgan jihatlar sanaladi.

Boʻlajak ansambl qatnashchilari roʻyxatga olingach, ularning yuqoridagi xususiyatlariga koʻra asosiy va tayyorlov guruhlariga ajratiladi. Asosiy guruhga musiqiy qobiliyati yuqori rivojlangan, musiqiy eshituvi, xotirasi yaxshi, soz chalishdan maʼlum darajada xabardor bolalar, ikkinchi tayyorlov guruhiga rubob cholgʻusini oʻrganishga havasi zoʻr, lekin musiqiy qobiliyat va iqtidori, musiqiy –

nazariy savodxonligi qoniqarli bo'lgan, qo'liga rubob ushlamagan bolalar kiritiladi. Rahbar har bir guruhning imkoniyatlarini hisobga olgan holda mashg'ulotlar reja va dasturini tuzadi va mashg'ulot vaqti va olib boriladigan ishlarni belgilaydi.

Bu boradagi eng muhim jihatlardan biri, bu maktabda ansambl qatnashchilari soniga muvofiq tarzda rubob cholg'ularini mavjudligi yoki yo'qligi masalasidir. Agar maktabda yetarli miqdorda rubob cholg'usi bo'lmasa, u holda maktab ma'muriyati, sinf rahbarlari ishtirokida maktabga o'quvchilarni (ansamblga qatnashuvchi) ota – onalari taklif qilinadi va ularga farzandining musiqa san'atiga havas va qiziqishi yaxshi ekanligi, uni rubob cholg'usini o'rganish uchun to'garakka qatnashish niyatida ekanligi, buning uchun uni o'zini cholg'u asbobi bo'lishi kerakligi tushuntiriladi. O'quvchining o'zini shaxsiy rubobi bo'lishi ansambl ijodiy ishini muvaffaqiyatini ta'minlovchi eng muhim omillardan sanaladi. Chunki, mashg'ulotlarda o'rganish uchun berilgan topshiriqlar (mashq, gamma, etyud, musiqiy kuy va hokozo) ni mustaqil holda takrorlash, repetitsiya qilish, o'z ustida ishlash uchun albatta shaxsiy cholg'u bo'lishi shart. O'quvchida shaxsiy cholg'u bo'lmasa va cholg'u sozida muntazam ravishda har kuni shug'ullanmasa, berilgan topshiriqlarni bajarish ustida ishlanmasa, haftada bir yoki ikki marta bo'ladigan mashg'ulotlar samarasi juda past bo'ladi va kutilgan natijani bermaydi. Mashg'ulotda o'rganilgan narsalar ham (asosiy qismi) kelgusi mashg'ulotgacha qatnashchining yodidan chiqib ketadi, barmoqlarni ishlatish texnikasi rivojlanmaydi va jamoaviy ijrochilik sifatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ansambl ishtirokchilari soni ham eng ko'pi bilan 12-16-gacha bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Chunki, bundan ortig'i ansambl rahbarini ishini murakkablashtirib yuboradi va ansambl faoliyatining muvaffaqiyatli kechishini qiyinlashtiradi.

Ushbu ishlar ma'lum tizimga keltirilgach, repetitsiya (mashg'ulotlar) jadvali ishlab chiqiladi va qatnashchilarga tanishtiriladi. Mashg'ulotlar albatta darsdan keyin, o'quv-tarbiyaviy ishlarga halaqit bermaydigan vaqtga mo'ljallangan bo'lishi lozim.

Mashg'ulotning birinchi yig'inida ansambl rahbari tanlab olingan havaskor - qatnashchi o'quvchilar bilan ansamblning maqsadi, vazifasi, vaqti, mashg'ulotlar jarayoni mazmuni, bolalarning vazifalari, rioya qilinishi shart bo'lgan qoidalar, tartib intizom, rejim haqida gaplashib oladi. Ansambl tarkibini shakllantirish ishlari bajariladi. Ansamblda albatta ikkita doirachi (1 tasi doimiy zahirada bo'lishi ko'zda tutiladi) 1 ta yoki 2 ta dutorchi, 1ta afg'on rubobini qo'shish ham mumkin.

Shundan so'ng rahbar birinchi mashg'ulotda qatnashchilarga o'zlari chalayotgan rubob (dutor, avg'on rubobi, doira) cholg'usi haqida tushuncha beradi. Unda o'zbek milliy cholg'ulari, uning tarkibidagi rubob cholg'usining evalyusion taraqqiyoti, bugungi kundagi musiqa madaniyatimizda tutgan o'rni va ahamiyati,

mashhur ijrochilari haqida ma'lumot beradi. Shundan so'ng rubobni tuzilishi bilan tanishtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sh.M.Mirziyoev. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. T.O'.2017.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-sonli qarori. www.lex.uz.
3. Mamirov Q. Musiqa vositasida yoshlarni axloqiy-estetik ma'naviyat ruhida tarbiyalash //Musiqiy ta'lim va ma'naviyat. Resp. Ilmiy-nazariy konf.mat.to'plami. – T.: Nizomiy nom. TDPU, 1998. – 3-5- b.
4. Karomatov F.M. Xalq muzikasi //O'zbek muzikasi tarixi. Tuzuvchi: T.Ye.Solomonova. – T.: G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1981. – 27 – 34-b.
5. Fayzullaev E.M. "Bo'lajak musiqa o'qituvchilari badiiy didini shakllantirishda o'zbek mumtoz musiqasi imkoniyatlaridan foydalanish" (metodik qo'llanma). Toshkent – 2008.
6. Fayzullaev E.M. Bo'lajak musiqa o'qituvchilari badiiy didini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari (o'zbek mumtoz musiqasi misolida). Ped.fan.nomz... dissertatsiyasi. TDPU. T.: 2010y.